

Н. І. ТКАЧЕНКО,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки, політичної
економії та управління,
Національна металургійна академія України*

О. В. БОЖАНОВА,
*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

С. А. МУШНИКОВА,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів,
Національна металургійна академія України*

А. С. КЕРБІКОВА,
*старший викладач кафедри економіки та
підприємництва ім. Т. Г. Беня,
Національна металургійна академія України*

СКЛАДОВІ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕНТНИХ ВІДНОСИН В НАДРОКОРИСТУВАННІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті розглядаються специфічні форми реалізації рентних відносин у міжнародній практиці вилучення ренти, аналізується законодавче та нормативне регулювання

сформованого в Україні економічного механізму вилучення, розподілу та перерозподілу ренти та його складових.

Визначено концептуальні засади формування законодавчих та нормативних актів, що регулюють відносини з приводу природокористування та надрокористування в Україні та обґрунтована необхідність осучаснення та удосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин.

Ключові слова: рента, економічний механізм, надрокористування, податки, платежі.

Постановка проблеми. Вирішення проблем відносно створення ефективно діючого економічного механізму реалізації рентних відносин на підґрунті інституційного напрямку економічної останнім часом набуває все більшої популярності серед науковців.

В теорії інституціоналізму та неінституціоналізму особливу увагу дослідників привертають проблеми обміну та ринку, а решта – виробництво, технологія, всі ресурси – розглядаються як екзогенні фактори [1,35]. Стратегічні перспективи зростання економіки країни знаходяться у прямій залежності від інтенсивності розробки родовищ корисних копалин. Саме динамізм інституціональних перетворень сучасної України, неспроможність економічних суб'єктів ефективно діяти в нових умовах вимагають адекватного вдосконалення наявного економічного механізму реалізації рентних відносин з метою, з одного боку, забезпечення реалізації державної власності на надра та отримання додаткового джерела надходжень до Державного бюджету України; з іншого – найбільш повного та ефективного використання запасів мінеральної сировини.

Зазначене вимагає вдосконалення існуючої економічної політики держави в галузі надровикористання з позицій реалізації економічних інтересів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існуючий економічний механізм та схеми вилучення, розподілу та перерозподілу ренти не забезпечують подолання негативних явищ та тенденцій в гірничозбагачувальній сфері, не приносять належного рентного доходу суб'єктам цих відносин. Існують проблемні моменти певної неадекватності та недосконалості існуючого механізму рентних відносин, пов'язані з неадекватністю функціонування їх змістовних складових, розподілом прав власності на надра між суб'єктами, які безпосередньо проявляться в процесах розподілу та перерозподілу, а також при кількісному оцінюванні диференційної ренти в надрокористуванні. Подолання означених негативних явищ потребує залучення наявних та реальних потенційних можливостей рентних відносин, створення адекватного економічного механізму їх реалізації.

У дослідженні проблем ренти та рентних відносин створено ґрунтовні гносеологічні основи представниками класичної школи політичної економії,

неокласичного напрямку економічної теорії. радянськими науковцями, сучасними вітчизняними економістами, провідними зарубіжними вченими. Тобто проблема рентних відносин, економічного механізму їх реалізації, взаємодії та узгодження економічних інтересів суб'єктів рентних відносин не залишається поза увагою економістів різних часових періодів розвитку суспільства.

Аналіз останніх публікацій відносно створення базових основ системи рентоотримання, ренторозподілу та рентоперерозподілу свідчить про необхідність вирішення питань стосовно не лише отримання ренти, але й адекватного її розподілу та перерозподілу [2, 168-170]. Актуальність означеної проблематики акцентуалізована наявністю в Україні суттєвої кількості родовищ корисних копалин, які мають промислове значення та фактично створюють ренту [3].

Незважаючи на безперечні досягнення науковців, які займаються означеною проблематикою, недостатньо розробленими залишаються деякі питання щодо характеристики рентних відносин, їх місця й ролі у процесах суспільного відтворення, а також специфіки формування й функціонування механізму реалізації рентних відносин в економіці України [4, 5].

Формулювання цілей статті. Мета даної статті полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні механізму реалізації рентних відносин, визначенні специфіки й форм прояву рентних відносин в перехідній економіці України, розгляді міжнародного досвіду реалізації рентних відносин в надрокористуванні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження історичного розвитку теоретичних засад рентних відносин дозволило виділити та проаналізувати специфіку чотирьох етапів розвитку теорії, а саме: класичного(становлення теорії диференційної та абсолютної ренти); неокласичного (розробка концептуальних основ економічної ренти); радянського (здійснення аналізу специфіки функціонування рентних відносин в умовах командно-адміністративної системи, директивного планування та неринкових господарських зв'язках); на сучасному етапі вітчизняні економісти віддають перевагу надбанням класичного та радянського етапів, а провідні зарубіжні вчені доповнюють неокласичну теорію аналізом проблем формування та вилучення ренти за умов рентоорієнтованої поведінки суб'єктів [4].
Методологічне підґрунтя, яке застосовується для розкриття сутності та форм прояву рентних відносин, переважно є іманентним двом напрямкам економічної думки - класичному та неокласичному. Для першого з них, є характерним застосування методологічного інструментарію, що ґрунтується на основних принципах матеріалістичної діалектики та загальнонаукових методах

пізнання, а для другого – основним є суб'єктивістський підхід до розгляду економічної сутності ренти та рентних відносин. Проведений аналіз переконує у недоречності безпосереднього використання накопиченого західною економічною думкою теоретико-методологічного багажу, бо його розробка здійснювалася за умов існування розвинутого ринкового середовища, які є суттєво відмінними від наявних у перехідній економіці України. Недоцільним є і спирання лише на досягнення висновків робіт науковців радянського етапу, оскільки вони відображають специфіку функціонування рентних відносин за умов командно-адміністративної економічної системи з плановим виробництвом та зрівняльній системі розподілу ренти.

В перехідний період, коли відбувається трансформація відносин власності й форм господарювання, змінюються механізми функціонування економічної системи й розподілу доходів від виробничо-господарської діяльності, суттєво зростає необхідність в розробці ефективного адаптованого до сучасних умов економічного механізму реалізації рентних відносин. Тривале збереження регресивних тенденцій в економіці України свідчить про неефективність регулювання в сфері надкористування [2;3;4], відсутність для цього адекватного теоретичного підґрунтя.

На основі аналізу гносеологічних і онтологічних підвалин рентних відносин найбільш адекватним об'єкту дослідження є системний метод, в якому конкретизуються основні положення методу матеріалістичної діалектики. Застосування зазначеного методу відкриває перспективи дослідження рентних відносин при визначенні елементів, взаємозв'язків між ними та форм прояву. Використання даного методу є доцільним як з огляду вивчення теоретичних складових, виявлення особливостей взаємодії учасників процесу рентогенерування, так і практичних аспектів, розробки заходів і рекомендацій щодо удосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин.

Рентні відносини доцільно розглядати як процес взаємодії техніко-економічної, соціально-економічної та організаційно-економічної складових з метою покращення результатів функціонування економічної системи та задоволення індивідуальних, колективних і суспільних потреб щодо отримання ренти. При визначенні змісту рентних відносин та особливостей їх прояву необхідно приділяти увагу системі рентних відносин, яка дозволяє проводити аналіз впливу змін у економічному середовищі на кількість отриманих рентних доходів суб'єктами на мікрорівні та макрорівні.

Відносини власності виступають головним системоутворюючим фактором, що обумовлює сумісність та загальну спрямованість розвитку системи рентних відносин. Саме із проблемами інституціоналізації відносин

власності на надра досить суттєво пов'язана проблема влади та впливу на систему рентоотримання.

Механізм реалізації рентних відносин в практиці господарювання характеризується на кожному конкретному історичному етапі особливостями прояву змістовних складових економічного механізму реалізації рентних відносин та впливу регулюючих механізмів на систему рентних відносин. Неоднаково спрямовані економічні інтереси суб'єктів в процесі надрокористування породжують необхідність їх погодженої реалізації, яка відбувається в межах економічного середовища та має безпосередній вплив на механізм реалізації рентних відносин. Система економічних інтересів відносно отримання ренти обумовлюється саме формами прояву відносин власності на надра, які знаходять своє вираження: по-перше, у поставлених цілях суб'єктів та діях, спрямованих на їх досягнення; по-друге, відображають існуючі відносини через призму соціально-економічного розвитку економічної системи з урахуванням специфіки конкретного етапу розвитку економічної системи. Зазначене вимагає здійснення розгляду економічного механізму реалізації рентних відносин щодо реалізації економічних інтересів відносно отримання ренти через систему її розподілу та перерозподілу на основі відокремлення часток держави та підприємця-орендаря надр, а саме: безальтернативного розподілу ренти на диференційну гірничу ренту I і диференційну гірничу ренту II та варіативного перерозподілу диференційної гірничої ренти II.

Державне регулювання системи рентних відносин відбувається завдяки активному законодавчому та нормативному впливу на виробничо-господарську діяльність підприємця-орендаря відносно надрокористування, який стосується аспектів контролю, коригування, стимулювання здобичі та збагачення корисних копалин з метою забезпечення адекватної політики в галузі надрокористування і рентоотримання, а також адекватної реалізації прав власності на надра.

Найбільш відповідним умовам перехідної економіки України є обґрунтований варіант перерозподілу прав власності на надра між державою та підприємцем-орендарем, що враховує специфіку їх економічних інтересів відносно рентоотримання та безпосередньо впливає на функціонування економічного механізму реалізації рентних відносин. В попередніх дослідженнях [6; 7; 8] з означеної проблематики доведена доцільність закріплення за державою, як власником надр, комплексу прав неповного відчуження, а саме: володіння; суверена; спадкоємства; безтерміновості володіння; заборони на використання засобом, який спричиняє вади зовнішньому середовищу; відповідальності вилучення за борги; остаточного характеру; на частину доходу; по-друге, за користувачем надр - комплексу прав

неповного привласнення, а саме: використання надр; управління; безпеки при використанні; на частину доходу.

При формуванні економічного механізму реалізації рентних відносин необхідною умовою є розгляд специфічних форм реалізації рентних відносин у міжнародній практиці вилучення ренти з адекватним проведенням аналізу міжнародного досвіду щодо врахування специфіки національної економічної системи та правових аспектів надрокористування в Україні. Дослідження концепцій платного природокористування та надрокористування дозволило виділити основні комбінації платежів, спрямованих на вилучення ренти й оподаткування підприємницької діяльності в країнах з переважно державною формою власності на надра (США, Канада, ОАЕ, Малайзія, Норвегія, Данія, Великобританія, Німеччина, Мексика та ін.), а саме: фіксований внесок (FF); специфічний податок або податок на вартість (SAVD, “Royalties”); найвищу ставку податку на прибуток (HRIT); прогресивний податок на прибуток (PPT); податок на ренту ресурсів (RRT); коричневий податок (BT); частину продукції (PS); податок на ресурсну ренту після виплати кредиту (RRTE); внесений відсоток (CI) [6; 7].

Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання у сфері гірничих відносин в Україні ґрунтується на діючому законодавстві, яке визначає правовий статус гірничого підприємства, правові та організаційні засади проведення гірничих робіт, обумовлює необхідність ліцензування діяльності в сфері надровикористання. Основними вадами, що притаманні законодавчому регулюванню надрокористування в Україні є наступні: а) порядок користування надрами в основному здійснюється на умовах розподілу продукції відповідно до укладеної угоди між суб'єктами (державою та інвестором), коли одна сторона (держава) доручає іншій стороні (інвестору) на визначений термін проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат й отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз міжнародного досвіду, діючих законодавчих та нормативних актів, що регулюють відносини з приводу природокористування та надрокористування в Україні, обумовлює необхідність осучаснення та удосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин з метою запровадження адекватного отримання, розподілу та перерозподілу ренти, яка б дозволяла: по-перше, проводити розрахунок кількісних показників ренти та її обґрунтований розподіл між суб'єктами відносин; по-друге, мати гнучкий характер щодо

врахування впливу змін у економічному середовищі; по-третє, забезпечувати можливість надання підтримки підприємцю-орендарю.

Список використаної літератури

1. Московський О.І. Інституціональні напрями в сучасній економічній теорії / О.І. Московський // Економічна теорія. – 2004. - № 2. – С. 33-44.
2. Инякин В.Н. Природная рента как ресурс жизнеобеспечения / В.Н. Инякин // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. - № 97. – С. 163-171.
3. Кваснюк Б.Е. Рента и рентные отношения в Украине / Б.Е. Кваснюк // Экономическая теория. – 2004. - № 3. – С. 9-23.
4. Ткаченко Н.И. Основные подходы к регулированию недропользования / Н.И. Ткаченко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. - № 80. – С. 65-72.
5. Ткаченко Н.І. Функціональний контекст рентних відносин в умовах трансформаційної економіки України / Н.І. Ткаченко // Механізм регулювання економіки. – 2004. - № 1. - С. 117-123.
6. Ткаченко Н.І. Інституційні аспекти рентоорієнтованої поведінки в надрокористуванні / Н.І. Ткаченко // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – 2005. - № 200-2. – С. 501-505.
7. Ткаченко Н.И. Институциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании / Н.И. Ткаченко, Е.Г. Самойленко // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. - № 89-1. – С. 195-202.
8. Ткаченко Н.И. Основные подходы к регулированию недропользования / Н.И. Ткаченко // Збірник матеріалів п'ятої щорічної міжнародної науково - практичної конференції “Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії – шляхи європейської інтеграції”, 20-22 травня. – Вінниця: ВІ МАУП, 2004. - С. 135-136.
9. Колот А.М. Інститути зайнятості і доходів в новій економіці: глобальні тренди / А.М. Колот, О.О. Герасименко. // Проблеми економіки та політичної економіки. – 2018. - №1. – С. 195-235 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/perpe_2018_1_14
10. Колот А.М. Концепт гідної праці як теоретико-прикладна платформа розвитку соціально-трудової сфери / А.М. Колот, О.О. Герасименко. // Проблеми економіки та політичної економіки. – 2017. - №2. – С. 7-55 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/perpe_2017_2_3

References

1. Moskovskij, O.I. (2004). *Institucionalni napryami v suchasnij ekonomichnij teorii* [Institutional Directions in Modern Economic Theory]. *Ekonomicheskaya teoriya*, 2, pp. 33-44.
2. Inyakin, V.N. (2005). *Prirodnaya renta kak resurs zhizneobespecheniya* [Natural Rent as a Life Support Resource]. *Nauchnye trudy Doneckogo nacionalnogo tehničeskogo universiteta. Seriya: ekonomicheskaya*, 97, pp. 163-171.
3. Kvasnyuk, B.E. (2004). *Renta i rentnye otnosheniya v Ukraine* [Rent and rental relations in Ukraine]. *Ekonomicheskaya teoriya*, 3, pp. 9-23.
4. Tkachenko, N.I. (2004). *Osnovnye podhody k regulirovaniyu nedropolzovaniya* [Basic approaches to the regulation of subsoil use]. *Nauchnye trudy Doneckogo nacionalnogo tehničeskogo universiteta. Seriya: ekonomicheskaya*, 80, pp. 65-72.
5. Tkachenko, N.I. (2004). *Funkcionalnij kontekst rentnih vidnosin v umovah transformacijnoyi ekonomiki Ukrayini* [Functional context of rent relations in the conditions of the transformational economy of Ukraine]. *Mehanizm regulyuvannya ekonomiki*, 1, pp. 117-123.
6. Tkachenko, N.I. (2005). *Institucijni aspekti rentooriyentovanoyi povedinki v nadrokoristuvanni* [Institutional aspects of rent-oriented behavior in subsoil use]. *Ekonomika: problemi teorii ta praktiki: Zbirnik naukovih prac Dnipropetrovskogo nacionalnogo universitetu*, 200-2, pp. 501-505.
7. Tkachenko, N.I. and Samojlenko, E.G. (2005). *Institucionalnye aspekty funkcionirovaniya monopolij i tenevoj renty v nedropolzovanii* [Institutional aspects of the functioning of monopolies and shadow rent in subsoil use]. *Nauchnye trudy Doneckogo nacionalnogo tehničeskogo universiteta. Seriya: ekonomicheskaya*, 89-1, pp. 195-202.
8. Tkachenko, N.I. (2004). *Osnovnye podhody k regulirovaniyu nedropolzovaniya* [Basic approaches to the regulation of subsoil use]. In: *Mizhnarodna nauково-praktichna konferencia "Pravo i suspilstvo: aktualni problemi vzayemodiyi – shlyahi yevropejskoyi integraciyi"*. Vinicya: VI MAUP, pp. 135-136.
9. Kolot, A.M. and Herasymenko, O.O. (2018). *Instytuty zainiatosti i dokhodiv v novii ekonomitsi: hlobalni trendy* [Institutes of Employment and Income in the New Economy: Global Trends]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomiky*, 1, pp. 195-235. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pepe_2018_1_14
10. Kolot, A.M. and Herasymenko, O.O. (2017). *Kontsept hidnoi pratsi yak teoretyko-prykladna platforma rozvytku sotsialno-trudovoi sfery* [The concept of decent work as a theoretical and applied platform for the development of the social and labor sphere]. *Problemy ekonomiky ta politychnoi ekonomiky*, 2, pp. 7-55. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pepe_2017_2_3

Tkachenko N., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Bozhanova O., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Mushnykova S., Ph.D. in Economics, Associate Professor; Kerbikova A., Senior Lecturer, National Metallurgical Academy of Ukraine

Components of the economic mechanism of realization of rent relations in subsoil use: international experience and Ukrainian realities

The article deals with specific forms of realization of rent relations in international practice of rent extraction, analyzes legislative and normative regulation of the economic mechanism of extraction, distribution and redistribution of rent and its components formed in Ukraine. The conceptual foundations of the formation of legislative and normative acts governing the nature management and subsoil use in Ukraine are determined and the necessity of modernization and improvement of the existing economic mechanism of realization of rent relations is grounded. The results are obtained through the use of methods: systemic and genetic-structural - in substantiating the epistemological and ontological foundations of the development of the components of the economic mechanism of realization of rental relations; dialectical - in substantiating the impact of changes in the economic environment in order to support the entrepreneur-tenant.

The specific forms of realization of rent relations in the international practice of rent extraction are analyzed with an adequate analysis of international experience in order to take into account the specifics of the national economic system and legal aspects of subsoil use in Ukraine. The main elements of the economic mechanism of realization of rent relations in the field of subsoil use are highlighted. The conceptual principles of the formation of legislative and normative acts regulating relations with nature use and subsoil use in Ukraine are determined and the necessity of modernization and improvement of the existing economic mechanism of realization of rental relations is grounded. Based on the analysis of international experience of renting, renting and renting, the main drawbacks identified in the legislative regulation of subsoil use in Ukraine were identified.

Practical significance. the need to modernize and improve the existing economic mechanism for the implementation of rental relations with a view to introducing an adequate acquisition, distribution and redistribution of rent, which would allow: firstly, to calculate the quantitative rents and its reasonable distribution among the subjects of the relationship; second, to have a flexible character in order to take into account the impact of changes in the economic environment; and thirdly, provide the opportunity to provide support to the tenant entrepreneur.

Key words: rent, economic mechanism, subsoil use, taxes, payments.

Ткаченко Н.И., к.э.н., доцент; Божанова Е.В., к.э.н., доцент; Мушников С.А., к.э.н., доцент; Кербикова А.С. старший преподаватель, Национальная металлургическая академия Украины

Составляющие экономического механизма реализации рентных отношений в недропользовании: международный опыт и украинские реалии

В статье рассматриваются специфические формы реализации рентных отношений в международной практике изъятия ренты, анализируются аспекты законодательного и нормативного регулирования сформированного в Украине экономического механизма изъятия, распределения и перераспределения ренты и его составляющих.

Определены концептуальные основы формирования законодательных и нормативных актов, регулирующих отношения по поводу природопользования и недропользования в Украине и обоснована необходимость осовременивания и усовершенствования существующего экономического механизма реализации рентных отношений.

Ключевые слова: рента, экономический механизм, недропользования, налоги, платежи.

Рекомендована до публікації 06.05.2019 р.

Надійшла до редакції 07.03.2019 р.